

Θὰ ἀναφέρωμε παρακάτω μερικές ἀπὸ τὶς πῶ ἐγκυρες ἰδέες πὺ ἡ πείρα ἀπέδειξε ἀποτελεσματικές.

Συχνὰ οἱ γονεῖς κρύβουν τὸ διαφέρον καὶ τὴν θέλησή των νὰ συνεργαστοῦν μὲ τὸ δάσκαλο. Παρουσιάζονται, πολλές φορές, νὰ μὴν θέλουν γιατί πιστεύουν πῶς ὁ δάσκαλος εἶναι διαφορετικός ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Ἡ γνώμη ὅτι ὁ δάσκαλος πρέπει νὰ γνωρίσῃ τοὺς γονεῖς τῶν παιδιῶν του καὶ ν' ἀνταλλάξῃ τὶς σκέψεις του μ' αὐτοὺς γιὰ ὅτι ἀφορᾷ τὴν πρόοδο τοῦ παιδιοῦ των εἶναι ἰδέα σχεδὸν νέα.

Ἀναφέρομεν μάλιστα ὅτι μερικοὶ παιδαγωγοὶ ὑποστηρίζουν ὅτι τὸ καθῆκον τοῦ σχολείου εἶναι νὰ διδάξῃ καὶ ὄχι ν' ἀσχολῆται μὲ τὰ οἰκογενειακὰ ζητήματα τοῦ παιδιοῦ. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ δὲν μποροῦν νὰ ἐννοήσουν ὅτι ἡ μάθησις βραδύνει ὅταν τὸ μυαλὸ τοῦ παιδιοῦ ἀπασχολεῖται μὲ θέματα πὺ τὸ ἐνοχλοῦν καὶ τὸ κουράζουν ψυχικά.

Δυσκολεύονται νὰ υπολογίσουν τὸ ἀποτέλεσμα πὺ ἔχει ἡ στάσις τῆς οἰκογενείας καὶ οἱ πράξεις τῆς στῆ συμπλήρωσις τῆς μάθησις του καὶ τῆς διαγωγῆς του.

Ἀπὸ τὴν στιγμή πὺ θὰ πρωτοέλθῃ τὸ παιδί στὸ σχολεῖο μέχρι τὴν στιγμή πὺ θὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ θρανία, βρίσκεται σὲ στενὴ ἐπαφή μὲ τὸ δάσκαλο καὶ τὰ λόγια καὶ οἱ πράξεις του ἐπιδρῶν σ' αὐτό. Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ ὑπάρχῃ στενὴ συνεργασία μὲ τὸ σχολεῖο. Οἱ γονεῖς ἐπιθυμοῦν ἡ σχολικὴ ζωὴ τοῦ παιδιοῦ νὰ εἶναι ἐπωφελής. Θέλουν νὰ προοδεύσῃ γιατί γνωρίζουν ὅτι ἡ σχολικὴ του μάθησις θὰ ἐπηρεάσῃ τὴν κατοπινὴ ζωὴ του. Θέλουν νὰ ἐπιτύχῃ.

Ἡ πείρα βεβαιώνει ὅτι ὑπάρχουν γονεῖς πὺ εὐχαριστοῦνται ὅταν συνεργάζονται μὲ τὸ σχολεῖο γιατί πιστεύουν πῶς ἡ σχολικὴ πείρα εἶναι ἡ καλύτερη. Μ' αὐτὴ τὴν ἀντίληψη θὰ προχωρήσῃ ὁ δάσκαλος γιὰ νὰ οἰκοδομήσῃ μὲ βεβαιότητα καὶ ἐμπιστοσύνη τὶς σχέσεις του μὲ τοὺς γονεῖς.

Ἡ μάθησις εἶναι μιὰ συνεργατικὴ ἐπιχείρησις. Γονεῖς καὶ δάσκαλοι προσφέρουν δύο εἶδη διδασκαλίας καὶ γιὰ νὰ ἐπιτύχουν πρέπει νὰ συνεργάζονται στενά, νὰ βελτιώνουν τὶς σχέσεις των.

Οἱ σχέσεις αὐτὲς στηρίζονται στὰ αἰσθήματα ὅπως μᾶς βεβαιώνουν παιδαγωγικὲς ἔρευνες. Ὁ δάσκαλος θὰ ἐξετάσῃ πρῶτα τὰς ἰδικὰ του αἰσθήματα καὶ κατόπιν θὰ προχωρήσῃ στὴν ἐξέτασις τῶν αἰσθημάτων τῶν γονέων καὶ τῶν παιδιῶν πὺ διδάσκει.

Τὰ αἰσθήματα ὅμως αὐτὰ βρίσκονται πολὺ βαθιὰ καὶ κάποτε χρειάζεται πολὺς χρόνος γιὰ νὰ ἔλθουν στὴν ἐπιφάνεια καὶ νὰ κατανοηθοῦν.

Σ Υ Ρ Σ Τ Α Σ Η

Ἡ συντακτικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ περιοδικοῦ, παρακαλεῖ θερμότατα τοὺς ἐκλεκτοὺς συνεργάτες, νὰ προσέξουν τὰ παρακάτω σημεῖα :

— Τὰ χειρόγραφα πὺ μᾶς στέλνουν νὰ εἶναι δακτυλογραφημένα καὶ μόνο πάνω στῆ μιὰ ὄψη τοῦ χαρτιοῦ.

— Ὅσους γράφουν τὶς συνεργασίες τους στῆ Δημοτικὴ γλῶσσα, νὰ τηροῦν τὶς σχετικὲς ὁδηγίες σωστῆς χρήσις τῆς Δημοτικῆς πὺ κυκλοφόρησαν τελευταῖα σὲ χωριστὸ φυλλάδιο ἀπὸ τὸ περιοδικὸ «Νέα Οἰκονομία».

= Γιὰ τὴν ἐξασφάλισις γλωσσικῆς ὁμοιομορφίας παρακαλοῦνται οἱ κ.κ. συνεργάτες τοῦ περιοδικοῦ νὰ ἀποφεύγουν τὰ φραστικὰ λάθη.

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ

ΔΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΙΣ

ΕΤΟΣ Γ' — ΤΕΥΧΟΣ 13 — ΜΑΪΟΣ — ΙΟΥΝΙΟΣ 1965

ΔΙΕΥΘΥΝΕΤΑΙ ΥΠΟ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ

ΛΗΣΜΟΝΗΜΕΝΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ

Ἐπόμνημα τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου
πρὸς τὸ Κεντρικὸ Ἐποπτικὸ Συμβούλιον
τῆς Δημοτικῆς Ἐκπαιδεύσεως

ΜΑΪΟΣ 1912

I

Τὸ Δημοτικὸ σχολεῖο ἔγινε στοὺς νεώτερος χρόνους, ὅταν νίκησε ἡ
ιδέα πὺς κάθε πολίτης ἐνὸς λαοῦ ἔχει τὸ δικαίωμα ν' ἀντλήσει ἀπὸ τὰ
πνευματικὰ ἀγαθὰ τοῦ ἔθνους του καὶ τῆς πολιτισμένης ἀνθρωπότητος,
νὰ μορφώσει μ' αὐτὰ τὶς πνευματικὰς του δυνάμεις καὶ τὶς δεξιότητες καὶ
νὰ διαπλάσει ἔτσι τὸν ἑαυτό του σὲ ἐλεύθερη προσωπικότητα. Εἶναι ἀλή-
θεια πὺς ἡ ὀργάνωσις τῆς κοινωνίας, ἡ διαφορὰ στὰ μέσα καὶ στὴ βιώτικη
προστολή, ἐπιβάλλει ἀκόμη νὰ γίνεταί ἡ μόρφωσις αὐτὴ πολὺ ἐντατικό-
ρη καὶ βαρύτερη μόνον γιὰ λίγους πολίτας. Μόλα ταῦτα σ' ὄλους τοὺς
πολιτισμένους λαοὺς εἶναι φανερὴ ἡ τάσις νὰ κάνουν ὀλοένα πλουσιότερο,
κατεπευότερο καὶ ἐπαρκέστερο τὸ ποσὸ τῆς παιδείας, πὺς δικαίωμα τικὰ
ὑποχρεωτικὰ πρέπει νὰ παίρνει κάθε πολίτης. Τὸ δικαίωμα
ὅτι πολίτη νὰ πάρει τὴ λαϊκὴ λεγόμενὴ μόρφωσις καὶ μάλιστα ἡ ὑπο-
χρεωτικὴ του γι' αὐτὸ τὸ δικαίωμα γιὰ ὀρισμένα χρόνια εἶναι τὰ κύρια γνω-
στά, τὰ ἀναπόσπαστα ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Ἐπει-
δή, λιγοστοὶ εἶναι οἱ πολίτας πὺς τὰ ὑλικά μέσα τοὺς ἐπιτρέπουνε νὰ
ποιήσουν μόρφωσις ἀνώτερη ἀπὸ τὴ λαϊκὴ, τὸ δημοτικὸ σχολεῖο ἔχει ὄλως
ἀνεχωριστὴ θέσις καὶ ἀποστολὴ μέσα στὸ σύνολο τῆς παιδείας ἐνός

λαοῦ. Μόνο ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει πραγματικὰ καὶ ἐφαρμόζεται τὸ δικαίωμα καὶ ἡ ὑποχρέωση ὅλων τῶν πολιτῶν νὰ παίρνουν ἐπὶ ὀρισμένα χρόνια ἓνα ὀρισμένο μίνιμουμ παιδείας καὶ ὅπου τὸ δημοτικὸ σχολεῖο ἐπιτυχαίνει σὲ βαθμὸ ἱκανοποιητικὸ τὸν ἰδιαίτερο σκοπὸ του, νὰ δώσει δηλ. τὴν ἀπαραίτητη μὀρφωση σὲ ὅλους, μόνο ἐκεῖ μπορούμε νὰ παραδεχτοῦμε πὼς ὑπάρχει πράγματι δημοτικὴ παιδεία.

Σύμφωνα λοιπὸν μ' αὐτὰ σκοπὸς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου εἶναι νὰ ἐτοιμάσει, ὅσο μπορεί καλύτερα, ὅλους ἐκείνους τοὺς πολίτες τοῦ ἔθνους, ἄντρες καὶ γυναῖκες, ποὺ δὲ θὰ πάρουν ἄλλη ἀνώτερη γενικὴ ἀγωγή, γιὰ νὰ ζήσουν σὰν ἄνθρωποι καὶ πολῖτες ἐλεύθεροι τῆ σημερινῆ ζωῆ, μορφώνοντας τὶς σωματικὲς καὶ ψυχικὲς τοὺς ἱκανότητες· παρέχοντάς τοὺς χρήσιμες καὶ ἀπαραίτητες γνώσεις καὶ προσπαθώντας νὰ διαπλάσει τὸ χαρακτῆρα τοὺς.

Γιὰ νὰ ἐπιτύχει τὸ σκοπὸ τοῦτο τὸ δημοτικὸ σχολεῖο, πρέπει κοντὰ στὴν προσπάθεια νὰ μορφώσει τὸν ἠθικὸ χαρακτῆρα καὶ τὴν αὐτόβουλη ἐνέργεια, ποὺ εἶναι ὁ ἀπώτερος σκοπὸς ὅλων τῶν μαθημάτων, νὰ καλλιεργήσει πρῶτα πρῶτα σ' ὅλους αὐτοὺς τοὺς πολίτες τὸ ὄργανο ποὺ θὰ τοὺς χρησιμεύει γιὰ νὰ ἐξωτερικεύουν προφορικὰ καὶ γραπτὰ τὸν ψυχικὸ τοὺς κόσμον καὶ νὰ ἐπικοινωνοῦνε μὲ τοὺς ὁμοφύλους τοὺς καὶ ἀργότερα γιὰ νὰ συμπληρῶνουν τὴ μὀρφωσὴ τοὺς καὶ νὰ πλουτίζουν τὶς γνώσεις τοὺς διαβάζοντας τὰ κατάλληλα βιβλία (διδασκαλία τῆς γλώσσας). Δεύτερο νὰ τοὺς δώσει μιὰ ἀρκετὰ οὐσιαστικὴ ἐπίγνωση τῆς χώρας τοὺς, τῆς φυλῆς τοὺς, τοῦ γύρω τοὺς φυσικοῦ καὶ ἠθικοῦ κόσμου ἔτσι, ποὺ νὰ μπορούνε νὰ ἐνεργήσουνε σκόπιμα μέσα σ' αὐτὸν (Πατριδογνωσία καὶ Γεωγραφία, Φυσιογνωσία, Ἀριθμητικὴ καὶ Γεωμετρία, Ἱστορία καὶ Θρησκευτικά)· καὶ τρίτο νὰ τοὺς γυμνάσει καὶ ἀναπτύξει τὸ σῶμα, τὸ χέρι, τὸ μάτι, τὸ αὐτὶ καὶ (μαζὶ μὲ τὰλλα μαθήματα) τὴν παρατηρητικότητα, τὴν κρίση, τὴν αὐτενέργεια (Γυμναστικὴ, Ἰχνογραφία, Πλαστικὴ, Χειροτεχνία, Ὡδικὴ, Φυτοκομία, Ζωοκομία). (*)

* *

ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ

... ..

Σύμφωνα μὲ τοὺς μερικοὺς σκοποὺς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ὅπως

(*) Ἀπὸ τὸ πρόγραμμα Δημοτικοῦ Σχολείου — Ἀνωτέρου Παρθεναγωγείου καὶ Διδασκαλείου Κοριτσιῶν — σελ. 206 — 207. (ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ ὑπόμνημα ποὺ ὑπέβαλε τὸ Μάιο 1912, ὁ ἐκπαιδευτικὸς ὄμιλος στὸ Κεντρικὸ Ἐποπτικὸ Συμβούλιο τῆς Δημοτικῆς Ἐκπαιδεύσεως).

τούς καθορίσαμε παραπάνω, σκοπὸς τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας εἶναι νὰ καλλιεργήσει στὰ παιδιά τὸ ὄργανο τῆς προφορικῆς καὶ γραπτῆς ἐπικοινωνίας μὲ τοὺς ὁμοφύλους τους, πρέπει λοιπὸν μὲ τὴ γλωσσικὴ διδασκαλία νὰ γίνουν τὰ παιδιά ἱκανὰ νὰ καταλαβαίνουν τὸν ψυχικὸ κόσμον τῶν ἄλλων, εἴτε γραπτὰ ἐκφράζεται εἴτε προφορικά, καὶ πάλι νὰ ἐκφράζουνε γραπτὰ ἢ προφορικὰ ἀβίαστα καὶ σωστὰ τὸ δικό τους ἐσωτερικὸν κόσμον, καὶ ἀκόμη νὰ διαβάζουν μὲ τέλεια ἀντίληψη καὶ συναίσθηση, ὅσο εἶναι δυνατόν, τὰ λαϊκότερα δημιουργήματα τῆς σύγχρονης λογοτεχνίας.

Γιὰ νὰ εἶναι κατορθωτὸς αὐτὸς ὁ σκοπὸς μὲ τὰ μέσα ποὺ διαθέτει τὸ δημοτικὸν σχολεῖον, καὶ ἀκόμη περισσότερο γιὰ νὰ εἶναι τὸ ὄργανο τοῦτο ἀληθινὸ μέσο ἐκφραστικὸ τοῦ ζωντανοῦ ψυχικοῦ κόσμου, καὶ νὰ μὴν περιγράφει ἢ ψευτίζει τὴ ζωὴ, πρέπει νὰ εἶναι ἡ γλῶσσα ποὺ πραγματικὰ μιλιέται. Κάθε στοιχεῖο τῆς ποὺ δὲ στέκεται φυσικὰ καὶ ἀβίαστα στὸν προφορικὸν λόγον πρέπει νὰ λείπει. Δὲν εἶναι βέβαια ἐδῶ ὁ κατάλληλος τόπος γιὰ νὰ συζητηθεῖ ἔστω καὶ μόνο ἀπὸ τὴν παιδαγωγικὴν τοῦ ἀποψη τὸ ζήτημα τῆς γλώσσας. Γι' αὐτὸ θεωρώντας το ἄρκετὰ διαφωτισμένο, τουλάχιστον στὰ γενικότερα, καὶ ἔχοντας τὴν πεποίθησιν πὼς ἅμα τὸ ζήτημα τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας στὸ δημοτικὸν σχολεῖον θεωρηθεῖ ἀπὸ τὴν ἐπίσημην διεύθυνσιν τῆς παιδείας σοβαρὸ καὶ ἀξιωματέτητο πρόβλημα, δὲ δ' ἀργήσει νὰ φωτιστεῖ καὶ σ' ὅλες τοὺς λεπτομέρειας, περιοριζόμεσθε ἐδῶ νὰ διατυπώσομε μόνον τὴν πεποίθησίν μας, στηριγμένην σὲ καθολικὴν μελέτη τοῦ ζητήματος, πὼς τέτοιο μέσο γιὰ προφορικὴ καὶ γραπτὴ ἐκφραση τοῦ ψυχικοῦ κόσμου τέλειον, φυσικὸν καὶ ἀβίαστο, ἱκανὸν νὰ ὑπηρετήσῃ ὅλες τὰς ἀνάγκας τῆς ἐπικοινωνίας μὲ τοὺς ὁμοφύλους, βγαλμένο ἀπὸ τὴν ζωὴν καὶ μὲ ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ ζωντανά, εὐκολομεταχειρίστον καὶ ἀπλό, ποὺ μπορεῖ στὰ ἕξι χρόνια νὰ τὸ κατέχουν τὰ παιδιά, εἶναι ἡ κοινὴ ὁμιλουμένη νέα Ἑλληνικὴ γλῶσσα, ποὺ εἶναι ἀκόμη καὶ ἡ γλῶσσα τῆς δημιουργικῆς μας λογοτεχνίας. Αὕτη λοιπὸν καὶ μόνον αὕτη πρέπει νὰ εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας καὶ τὸ μέσον κάθε ἄλλης διδασκαλίας στὸ δημοτικὸν σχολεῖον. (**)

Ἐπιμέλεια Θ. Γέρου

(**) Ἀπὸ τὸ ἴδιον ὑπόμνημα σελ. 210 — 211.

ΤΑ ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΑΚΑ ΒΙΩΜΑΤΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Γ. ΠΑΠΑΚΩΣΤΟΥΛΑ δ.φ. φιλολόγου - Παιδαγωγού

(Συνέχεια από το προηγούμενο)

Στην περίπτωση του Ξέρξη ο Ἀρτάβανος είναι ο μόνος σύνδεσμος που τον ένώνει με τη φρόνηση. Διώχοντάς τον ο Ξέρξης κάνει ανεπανόρθωτο λάθος και κανένα φῶς δεν τον ἐγγίζει πιά. Είναι ἡ ἀδελφὴ ψυχὴ ἐκείνων που μένουν εὐχαριστημένες, ικανοποιημένες στο βάθος του σπηλαίου, στην περίφημη εικόνα του ἔβδομου βιβλίου τῆς Πολιτείας του Πλάτωνα.

Οἱ Ἀθηναῖοι ἀντίθετα, στην ἴδια περίπτωση, βλέπουν στὸν ἄμετρο ἐγωϊσμό του Ξέρξη τὴν ἀδυναμία του. Ἡ πρώτη ἀπάντηση του Ἀπόλλωνα τοὺς ἀνησυχεῖ και ἱκετεύουν μιὰ καλύτερη ἀπὸ τὸν Δία, τὴν ὁποία οἱ πρέσβεις φέρνουν στην Ἀθήνα. Μόνο ὁ Θεμιστοκλῆς ἀπ' ὄλους τοὺς ἐρμηνευτὲς τῆς μαντείας πρόσεξε τὸ ἐπίθετο «Θεία» στὴ Σαλαμίνα που καθορίζει τὸν ἐνδοξο ρόλο, που θὰ παίξει τὸ νησί. Γι' αὐτὴ τὴν ἐκλογή, τὴν ἐρμηνεία, τὴν ἀπόφαση δὲν ἀρκοῦσε ἡ εὐφυΐα του Θεμιστοκλῆ· ἦταν ἀπαραίτητη ἡ εὐαισθησία του στὶς θρησκευτικὲς ἀξίες, ὅπως τονίζει ὁ Ἡρόδοτος.

Ὁ ἄνθρωπος πετυχαίνοντας μιὰ εὐνοϊκὴ ἀπάντηση ἀπὸ τοὺς θεοὺς ρίχνεται στὴ δράση χωρὶς νὰ ξεχάσει ὅτι ἡ ἐγγύηση που του δόθηκε ἀπὸ τοὺς θεοὺς εἶναι π ρ ο φ η τ ι κ ῆ δηλ. ἀμφίβολη και τὸ ἀποτέλεσμα δὲ θὰ ρθῆ αὐτόματα ἀλλὰ ἐξαρτιέται ἀπὸ τὶς προσπάθειές του. Κι' ὅταν ἀκόμα ὁ ἄνθρωπος βρίσκεται μέσα στην προοπτικὴ τῆς θείας συγκατάθεσης, δὲν πραγματοποιεῖ παρὰ τὸ δυνατό νὰ γίνῃ. Ἐξισώνει τὸ ὑπὲρ και τὸ κατὰ περιμένοντας ἀπὸ τὸν οὐρανὸ νὰ δώση τὴν κλίση του ζυγοῦ. Ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ περιμένει ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο νὰ ἔχη ἰσορροπήσει τὸ ζυγὸ. Ἡ δίκαια κι εὐσεβὴς ψυχὴ ἐγκαταλείπει στὸ Θεὸ τὴν ἀπόφαση, ξέροντας πὼς ἔχει τὴν Πρόνοιά του.

Τὰ ἀνθρώπινα πράγματα κάτω ἀπὸ αὐτὴ τὴ θέση εἶναι ἀδιάφορα και σύγχρονα πολῦτιμα, γιατί κανονίζουν τὴν ἰσορροπία του ζυγοῦ, που μόνο οἱ Θεοὶ θὰ κάνουν νὰ κλίνῃ. «Ἡ ἐπιτυχία δὲν ἐξαρτιέται ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους» μόνο ὁ Θεὸς τὴ δίνει» λέει ὁ Πίνδαρος, (Πυθικός, ΥἱΙ, 73 - 76). Ὁ ἄνθρωπος ἔτσι ὀφείλει στὸ Θεὸ σχετικὴ μόνο εὐγνωμοσύνη μιὰ κι αὐτὸς μόνο στεφανώνει τὶς προσπάθειές του, ἀλλὰ ταυτόχρονα κι ἀπόλυτη εὐγνωμοσύνη, γιατί ὁ Θεὸς με τὸ νὰ προσθέτῃ τὴν ἐπιτυχία, δίνει τὸ πᾶν.

Πρέπει λοιπὸν νὰ διακρίνωμε ριζικὰ τὴν ἐξέλιξη τῶν ἀνθρώπινων προσπαθειῶν ἀπὸ τὴ λύση, που οἱ Θεοὶ ἐπιφυλάσσουν. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἡ συντελεστικὴ αἰτία του πεπερωμένου του, ἀλλὰ ὁ Θεὸς εἶναι ἡ τελικὴ αἰτία. Ὁ Σωκρά-

της κατηγορεί τον 'Αναξαγόρα ότι ακριβῶς ἔχει κάνει σύγκριση ανάμεσα στὰ δυὸ ἐπίπεδα κι ἔχει ἐπεκτείνει τὴν ἀποτελεσματικότητα τοῦ πρώτου πάνω στὸ δεύτερο.

Δυὸ λάθη ἀπειλοῦν τὸν ἄνθρωπο: ἢ νὰ διαλέξῃ πρώϊμα ἀποσπώντας ἀπὸ τοὺς Θεοὺς τὴν ἀπόφασή τους ἢ νὰ διαιωνίσῃ τὴν ἰσορροπία τοῦ ζυγοῦ, τὸ ὑπὲρ καὶ τὸ κατὰ, ἀρνούμενος τὸν τελικὸ σκοπὸ. Ἡ πορεία δηλ. τοῦ ἀνθρώπου γίνεται διπλή: μιὰ πρὸς τὸν ἑαυτό του — ἀπ' αὐτὸν περνώντας θὰ κατακτήσῃ τὸ σύμπαν — καὶ μιὰ ἄλλη πρὸς τὸ Θεῖο. Ἐτσι ὁ Οἰδίποδας στὴν ἐσωτερικὴ του πορεία γνωρίζει δυὸ ἀκτινοβολίες: τὴν πρώτη κυριαρχία πάνω στοὺς ἀνθρώπους, ψεύτικη καὶ παράνομη, πὺ καταστρέφεται μόνη της κι ἀναγκάζει τὸν ἥρωα νὰ στραφῇ στὴν ἀὐτοσυνείδηση. Ἐπειτα τυφλός, λυπημένος γιατί δὲν μπορεῖ νὰ καταστρέψῃ ταυτόχρονα καὶ τὴν ἀκοή του ὥστε ν' ἀπομονωθῇ τέλεια ἀπὸ τὸν κόσμον, πετυχαίνει μιὰ καινούργια ἀκτινοβολία, αὐθεντικὴ αὐτὴ τὴ φορά, πὺ τοῦ ἀποκαθιστᾷ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὸν κόσμον γύρω του. Ὁ Σωκράτης δίδασκε στοὺς μαθητές του ν' ἀρνηθοῦν τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα πρὶν δοθοῦν στὴν πολιτικὴ, ἢ Ἀθήνα κλίνεται στὸν ἑαυτό της πρὶν ξαπλωθῇ σὲ ἀποικίες, ὁ Νεοπτόλεμος ξαναβρίσκει, σὰ γιὸς τοῦ Ἀχιλλέα, τὸν τρόπο νὰ συμπεριφερθῇ πρὸς τὸν Φιλοκτῆτη προκαλώντας ἔτσι τὴν ἐπέμβαση τοῦ Ἡρακλῆ. Τὸ ἴδιο ἢ Ἡλέκτρα περνώντας μαζί μὲ τὸν Ὁρέστη μέσα ἀπὸ τὶς οἰκογενειακὲς της ρίζες καὶ τὴν ἐκδίκηση ξανακερδίζει τὸ κοινωνικὸ της περιβάλλον. Ὁ ἥρωας δηλ. μόνο μέσα ἀπὸ τὸ ἐγὼ κατακτάει ἐπάξια τὸ σύμπαν.

Ἐπειτα γίνεται ἡ συνάντηση μὲ τὸ Θεό, στὸ δεύτερο μέρος τῆς πορείας, ὅπως ὁ Ἀχιλλέας μὲ τὴν Ἀθηνᾶ, ὁ Ὁρέστης μὲ τὴν ἐξευμένιση τῶν Ἐρινύων, ὁ Οἰδίποδας στὸ β' μέρος. Ὁ Κανόνας, ἢ Θεῖα δικαιοσύνη εἶναι σύγχρονα ὄργανο καὶ σκοπὸς κι ἡ ἀναγνώρισή της εἶναι ἀπαραίτητη ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, ἀλλοιῶς τὸ σφάλμα τῆς «ὑβρέως» (1) ἐμφανίζεται, ὅταν ὁ ἄνθρωπος ὑψώσῃ τὸ σχετικὸ ἀνθρώπινο σὲ ἀπόλυτο. Αὐτὸ συμβαίνει ἀκόμα, ἂν ὁ ἄνθρωπος παραγνωρίσῃ καὶ τὰ διάφορα ἐπίπεδα τῆς θεϊκῆς ἱεραρχίας ἢ τὰ ἐπίπεδα ανάμεσα ἀπὸ τοὺς κατώτερους καὶ ἀνώτερους Θεοὺς. Ἡ Ἀθηνᾶ π.χ. κατεβαίνει στὸν Ἀχιλλέα κατὰ διαταγὴ τῆς Ἡρας, ὁ Ἀπόλλωνας ἀναγκάζεται νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν Ἐκτορα, ὅταν ὁ Δίας ἔκλινε μὲ τοὺς Ἕλληνες.

Ἐτσι ἡ φρόνηση συνίσταται στὸ νὰ ἀποβλέπῃ κανένας πρὸς τοὺς Θεοὺς πάνω ἀπὸ τὰ ἀνθρώπινα πράγματα καὶ πρὸς τὸν Δία πάνω ἀπὸ τοὺς ἄλλους Θεοὺς. Ἡ Κλυταιμνήστρα εἶναι ἀδικαιολόγητη, γιατί ἀναγνωρίζει μόνο τὴ δική της ὑπερβατικότητα (Ὁρέστεια — Ἡλέκτρα). Ὁ Ἰππόλυτος εἶναι σύγχρονα δικαιολογημένος καὶ ἔνοχος, γιατί τοποθέτησε τὴν ὁρμὴ τῆς εὐσέβειάς του σὲ μιὰ δευτερεύουσα θεότητα, τὴν Ἄρτεμη. Ὁ Ὁρέστης, παρὰ τὸ ἔγκλημά του, γνωρίζει στὸ τέλος τὴν δλοκληρωτικὴν δικαίωση, γιατί ἐμπιστεύθηκε στὸν Ἀπόλλωνα καὶ πέρα ἀπ' αὐτόν, στὸν Δία (Εὐμενίδες).

Ὁ ἴδιος ὁ Κανόνας μπορεῖ νὰ ἐμφανιστεῖ κάτω ἀπὸ ὑλικὲς παρουσίες καὶ σὲ διάφορα ἐπίπεδα: Ἡ Ἡλέκτρα ὑποδέχεται στὸν Ὁρέστη, τὸν Ὁρέστη τὸν ἴδιο καὶ ταυτόχρονα τὸ χέρι τοῦ Ἀπόλλωνα. Ἐτσι ἡ χαρὰ τῆς ἡρωίδας ξεπερνᾷ τὴν χαρὰ τοῦ ἐρχομοῦ ἑνὸς ἀδελφοῦ της. Ὁ οὐρανὸς ἀνοίγεται ἐπάνωθ' ἑκείνης: τὸ σύμπαν τῶν ἀξιῶν ἀνορθώνεται ἄμεσα μὲ τὴν ἀφιξὴ αὐτῆς, γιατί ὁ Ὁρέστης θὰ ἐπανορθώσῃ τὴν ἠθικὴ τάξη πὺ διασαλεύτηκε.

Ἐνα ἄξονας κάθετος διασχίζει τὸν κόσμον ἀπὸ μιὰ ἄκρη ὡς τὴν ἄλλη. Ἐπάρχει μιὰ κατώτερη καὶ μιὰ ἀνώτερη ὑπερβατικότητα καὶ γι' αὐτὸ βλέπουμε τὴν εὐσέβεια τοῦ Ὁρέστη, τῆς Ἀντιγόνης, τῆς Ἡλέκτρας ν' ἀπευθύνεται τὸ ἴδιο θεο-

1. Βλέπε παραπάνω τ. 12 σ. 299.

μά στους οὐράνιους Θεούς και στους νεκρούς του κάτω κόσμου.

Σοφός είναι εκείνος ὁ ἄνθρωπος πού διατηρεῖ τὴν καρδιά του μέσα στὸν κάθετο ἄξονα και ξέρει νὰ κρατήσῃ τὸ ζυγὸ χωρὶς νὰ τοῦ λείψῃ ἡ θέα τοῦ συνόλου.

Ὁ Πίνδαρος, ἐκφράζοντας τὴν ἀνθρώπινη ἐξάρτηση, προτιμάει ἀπὸ τὶς κληρονομικὲς ἀρετὲς, τὴ θεία εὖνοια πού μᾶς ἔρχεται ἀπὸ τοὺς Θεούς. Ἡ Ἀθηνᾶ στὶς «Εὐμενίδες» πείθει τὶς κάτω θεότητες νὰ ὑπακούσουν στὸν ὑψιστὸ Κριτὴ, τὸν Δία. Ὑπάρχει δηλ. προτεραιότητα τοῦ πέραν πάνω στὸ ἐδῶ, τοῦ φωτεινοῦ πάνω στὸ σκοτεινὸ, τοῦ κεντρικοῦ πάνω στὸ περιφερειακὸ, τῆς συνείδησης πάνω στὸ σαρκικὸ περιβλήμα. Ὁ Σωκράτης θὰ συγκεντρώσῃ τὸ ἐξωτερικὸ, τὸ κατώτερο και τὸ ἀνώτερο σ' ἓνα σημεῖο, πού θὰ δεσπόζῃ πάνω στὶς πνευματικὲς διαστάσεις: τὸ ἐσωτερικὸ ἐγώ.

Τὸ σημαντικὸ λοιπὸν εἶναι μιὰ ὁποιαδήποτε πραγματικότητα ν' ἀναφέρεται στὸν κατευθυντήριό αὐτὸν ἄξονα πού, διασχίζοντας τὸ σύμπαν και τὴν καρδιά τοῦ σοφοῦ και συνδέοντας τὴν κορυφὴ τοῦ οὐρανοῦ μὲ τὴ βάση τοῦ κόσμου, καθορίζει μιὰν ἀναφορὰ ἀπόλυτη. Τὸ κακὸ εἶναι ἡ ἀταξία, ἡ ἀπομάκρυνση, ἡ ἐπανάσταση τοῦ δημιουργήματος κατὰ τοῦ δημιουργοῦ, τοῦ περιφερειακοῦ κατὰ τοῦ κεντρικοῦ. Γιὰ νὰ ἀποφευχθῇ αὐτὸ τὸ λάθος πρέπει ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ νὰ συνειδητοποιήσῃ τὴ θέσῃ της, ν' ἀναφερθῇ στὴν παγκόσμια τάξη. Γνωρίζω τὸν ἑαυτό μου σημαίνει τοποθετοῦμαι. Ἡ τοποθέτηση αὐτὴ ἀργεῖ πολλὲς φορὲς (ὅπως στὴν Ἡλέκτρα, Ἰφιγένεια, Οἰδίποδα, Νεοπτόλεμο), μὰ ξαφνικὰ ἔχομε τὴν μεταλλαγὴ πού κάνει τὸ ἄτομο ἐλεύθερο κι ὑπεύθυνο, ὅπως ἡ Ἀθήνα πού προβάλλεται ἀπὸ τὸν Περικλῆ στὸν Ἐπιτάφιό του, ἢ ὁ θεωρητικὸς κομμουνισμὸς στὶς Ἐκκλησιαζόμενες τοῦ Ἀριστοφάνη ἢ ἡ δημοκρατία στους «Ὀρνιθές» του.

Τελικὰ δηλ. γίνεται κάτω ἀπὸ τὴν ἐνέργεια τοῦ Κανόνα ἡ ἔνωση τοῦ καλύτερου και τοῦ ἀναγκαῖου. Ὁ Ἀχιλλέας λέει στὴν Ἰφιγένεια ὅτι σύνδεσε στὴν ἀπόφασή της τὸ καλύτερο μὲ τὸ ἀναγκαῖο («Ἰφιγένεια»). Ὁ «Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῶ» εἶναι ἡ θετικὴ ἀπάντηση στὸν ἀρνητικὸ «Οἰδίποδα τύραννο». Εἶναι ἡ κατάσταση «τοῦ καλύτερου δυνατοῦ».

Ἔτσι ὁμοῦς γεννιέται τὸ ἐρώτημα: πῶς ὁ ἄνθρωπος θὰ ξέρῃ τί πρέπει νὰ κάνῃ; Ἐχοντας μόνο ὑπ' ὄψη του τὸν σκοπὸ, ἀναφερόμενος πάντοτε στὸν Κανόνα. Ὁ Κανόνας εἶναι ὁ τελικὸς σκοπὸς και δὲν πρέπει ποτὲ νὰ τὸ ξεχνάει ὁ ἄνθρωπος. Ἐχομε ἔτσι τρεῖς οἰκογένειες ἡρώων 1) τοὺς σοφοὺς και εὐσεβεῖς πού δὲ χάνουν ποτὲ αὐτὴ τὴν ἀναφορικότητα πρὸς τὸν Κανόνα, ὅπως ὁ Ὀδυσσεύς, ἡ Ἀντιγόνη, ἡ Ἡλέκτρα, ὁ Ἀρτάβανος, ἡ Ἰφιγένεια, ὁ Κάδμος, ὁ Περικλῆς κ.λ.π. 2) Ἐκείνους πού ἐνῶ ἔχουν συνείδηση αὐτοῦ τοῦ Κανόνα ἐξαρτοῦν πολλὲς φορὲς τὴ δικαίωση μιᾶς πράξης ἀπὸ τὴν ἐπιτυχία της, ὅπως ὁ Οἰδίποδας τὴν ὥρα πού ἀναζητᾷ τὸν φονέα, ἡ Δηϊάνειρα ὅταν προσπαθεῖ νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀγάπη τοῦ Ἡρακλῆ μὲ ἓνα μέσο ἐπικίνδυνο, ὁ Ἐτεοκλῆς, ἡ Ἰσμήνη, ἡ Χρυσόθεμις. 3) Τελευταῖοι ὅσοι ἀρνοῦνται τὸν Κανόνα, ὅπως ὁ Αἴγισθος, ὁ Κρέοντας, ὁ Πενθέας, ὁ Ἀλκιβιάδης πού συγχέουν τὸ «σχετικὸ» ἀνθρώπινο μὲ τὸ Θεῖο και φέρονται σὰν νὰ ἦταν οἱ Θεοὶ ὑπηρέτες μας κι ὄχι κύριοί μας.

Ἡ μεγαλύτερη ἀπόσταση χωρίζει τὴ δεύτερη ἀπὸ τὴν τρίτη οἰκογένεια, γιατί μὲ τὴν τελευταία ἐμφανίζεται ἡ ὕβρις, πού εἶναι τὸ ἀσυγχώρητο λάθος. Ὁ Οἰδίποδας, ἡ Δηϊάνειρα, ὁ Ἐτεοκλῆς, ὁ Ἰππόλυτος ἀπομακρύνονται χωρὶς ὁμοῦς νὰ ἐξευτελισθοῦν μπροστά μας. Ἀντίθετα ὁ Κρέοντας, ἡ Κλυταιμνήστρα, ὁ Πενθέας, ὁ Αἴας πού ὑψωσαν τὸν ἑαυτό τους σὲ ὑπέριστα ἀξία ἀξίζουν τὴν τιμωρία τοῦλάχιστον ὡς πού νὰ ἐξιλεωθοῦν μὲ τὸν πόνο. Δηλ. πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἀναγνώριση τοῦ Κανόνα τοῦλάχιστον μέσα στὴν πρόθεση τοῦ ἀνθρώπου, νὰ ὑπάρχῃ δηλ. ἡ εὐχή

τῆς ὑπερβατικότητας. Χωρίς αὐτὴ τὸ σφάλμα εἶναι ἀδικαιολόγητο, γιατί ἡ πρόθεση ὑπερέχει ἀπὸ τὴ πράξη. Μία κακὴ πράξη μέσα σὲ μιὰ προοπτικὴ καλῆς θέλησης μπορεῖ νὰ σώσῃ τὸν ἔνοχο. Ποτὲ μιὰ καλὴ ζωὴ μέσα σὲ ἓνα κακὸ σχέδιο. Ἡ μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, καθορίζεται ἀπὸ τὶς συνισταμένες τοῦ καθωρισμένου καὶ τῆς ἐλευθερίας. Ὁ ἄνθρωπος δὲν πρέπει ν' ἀφήνεται νὰ παρασύρεται ἀπὸ τὰ γεγονότα, ἀλλὰ ὅσο μπορεῖ νὰ κανονίξῃ τὴ τύχη του, γιατί αὐτὴ δὲν εἶναι προκαθορισμένη ἀπόλυτα. Περιέχει, ὅπως εἶδαμε, ἓνα μέρος ἀδόκητου· τὸ μέλλον κατὰ τὸν Εὐριπίδη περιέχει τὴ σύνθεση τριῶν παραγόντων: Θεός, βροτός, ἀδόκητον. Τὸ νὰ ἀκολουθήσωμε τὸ δρόμο πὸν μᾶς ἐπιβάλλει ἡ τύχη, νὰ κάνωμε ὅ,τι μπορούμε καὶ νὰ περιμένωμε τὰ ὑπόλοιπα ἀπὸ τὸ Θεὸ εἶναι τὸ μοναδικὸ μέσο νὰ μεταστρέψωμε σὲ καλὸ ἐκεῖνο πὸν δὲν εἶναι οὔτε καλὸ οὔτε κακὸ καὶ πὸν θὰ γύριζε σὲ κακὸ, ἂν τὸ ἀφήναμε νὰ τραβήξῃ τὸ δρόμο του μόνο.

Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἀελλπτον (ὁ Περικλῆς εἶχε ὅλα προβλέψει ἐκτὸς ἀπὸ τὸ λοιμὸ). Ἡ τύχη μπορεῖ νὰ κάνῃ τὸν ἄνθρωπο τυχερό, ἀλλὰ ἡ πραγματικὴ εὐτυχία θέλει τὴν ἀνθρώπινη εὐσέβεια καὶ τὴ Θεοῦ βοήθεια.

Γενικὰ λοιπὸν τὸ βασικὸ πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ προσκολληθῇ στὸν Κανόνα ἢ ν' ἀποσπασθῇ ἀπὸ αὐτόν. Μπορεῖ αὐτὸς ὁ Κανόνας νὰ εἶναι στὸν οὐρανὸ μὲ τοὺς Θεούς, στὸν Ἄδη μαζί μὲ τοὺς νεκροὺς ἢ μέσα στὴ καρδιὰ τῶν ζωντανῶν ἀνθρώπων· τὸ κύριο εἶναι γιὰ τοὺς ἀνθρώπους νὰ διατηροῦν μ' αὐτόν στενὲς καὶ συνεχεῖς σχέσεις ἐξάρτησης.

Τὸ ἐγὼ πάλι καθορίζεται ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του καὶ περισσότερο ἀπὸ τὰ παθήματα τὰ ὁποῖα ζῇ. Ἡ Ἀντιγόνη, ὁ Ὀρέστης, ὁ Οἰδίποδας, ἡ Ἡλέκτρα δὲ μᾶς διηγοῦνται τὴ ζωὴ τους, ἀλλὰ μᾶς προσφέρουν τὸ μυστικὸ ἐνὸς πεπρωμένου, ὁμοίου σὰν τὸ δικὸ μᾶς καὶ μᾶς συγκινοῦν μέχρι σήμερα, γιατί μᾶς δίνουν τὸν ἄνθρωπο στὴν ὑπαρξιακὴ του ὁρμή. Ὁ ἥρωας ριγμένος μέσα στὴ προμηθεϊκὴ του περιπέτεια, ἀπομονωμένος, δὲ βλέπει γύρω του παρὰ μάσκες φοβισμένες πὸν καταφεύγουν σ' ἓνα ρόλο: Ὁ Κροῖσος στὸ ρόλο τοῦ εὐτυχισμένου ἀνθρώπου, ὁ Ξέρξης στὸ ρόλο τοῦ κατακτητῆ, ὁ Αἴγισθος στοῦ βασιλικοῦ ἐραστῆ. Ὁ ἥρωας ἀντίθετα βρίσκει τὸ ἐσώτερο, αὐθεντικὸ, ἐγὼ του κι οἱ ἐξωτερικὲς ἀντίξοες συνθήκες δὲν μποροῦν ν' ἀφαιρέσουν τίποτε ἀπ' αὐτὴ τὴ γνώση. Ἡ ἀπελπισία γίνεται θετικὴ ἀξία, γιατί ὁδηγεῖ στὴν αὐτοσυνείδηση, στὴ διαίσθηση τοῦ τι εἶναι ἀκριβῶς. Αὐτὸ τὸ θρίαμβο τοῦ ἀνθρώπου κανένας, οὔτε Θεός, οὔτε θνητὸς δὲ μπορεῖ νὰ τοῦ τὸν ἀμφισβητήσουν.

II. ΜΕΤΑΒΛΗΤΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ

Συνοπτικὰ κρίνοντας ὡς ἐδῶ, κατὰ τὰ κύρια χαρακτηριστικά τους, τοὺς πνευματικὸς κόσμους τοῦ Ὅμηρου, Ἡσίοδου, Πίνδαρου καὶ τοῦ Αἰσχύλου διαπιστώνουμε πὸς μοιάζουν. Ὁ Δίας βασιλεύει στὴ κορυφὴ μιᾶς πυραμίδας κοσμικῆς κι ἠθικῆς, διαθέτει κατὰ τὴ θέλησή του ἓνα ζυγὸ πὸν κλίνει στὸ ὑπὲρ ἢ τὸ κατὰ, εἶναι μιὰ Νόηση (Μῆτις) πὸν τὰ ξέρει ὅλα, εἶναι ὁ κύριος τοῦ κόσμου, εἶναι τὸ πᾶν. Ἡ ὑπερβατικὴ θέληση κι ἡ γνώση κορυφώνονται στὸ Δία. Κάτω ἀπ' αὐτόν μικρότερες θεότητες ἐνεργοῦν χωρὶς νὰ μποροῦν νὰ ἐξισωθοῦν μαζί του. Ἡ ἐνοποίησή τους πραγματοποιεῖται μὲ τὴν αὔξησιν τῆς δύναμης τοῦ Δία, πὸν εἶναι τυχαία στὸν Ὅμηρο καὶ μόνιμη στὸν Ἡσίοδο καὶ Αἰσχύλο. Ἡ ζυγαριὰ του ρυθμίζει τὰ πάντα.

Παράλληλα ὅμως μὲ τὴν ἀντίληψη αὐτὴ διαμορφώνεται μιὰ δεύτερη πὸν δεσπόζει πάνω στὴ φιλοσοφικὴ σκέψη κι ἀργότερα στὴ φιλολογία, θεμελιωμένη στὴν ἐκτίμησιν τῶν φυσικῶν γεγονότων. Διερωτῶνται τι θὰ ἦταν ὁ Δίας χωρὶς τὴ ζυγα-

ριά και τή Νόηση πού λύνουν ἀντί γι' αὐτὸν ὅλα τὰ προβλήματα; Ἡ λύση δὲν θὰ μπορούσε νὰ βρεθῆ μὲ τὴν ὑποταγὴ τῆς θέλησης τοῦ Δία στὸ μεγάλο νόμο τῆς ἰσορροπίας, πού εἶναι ἔμφυτος στὰ πράγματα;

Ἡ παλαιὰ τάξη τῆς αἰτιότητας, πού συνδέει τὰ ἐδῶ μὲ τὴν ὑπερβατικὴ θέληση τοῦ Δία, συναγωνίζεται μὲ μιὰ διαφορετικὴ ἀντίληψη, πού ἀνυψώνει τὰ ἐδῶ σὲ νόμο ὑπέρτατο. Στὴν πρώτη περίπτωση ἐλπίζουν σ' ἕνα Θεό, στὴ δεύτερη περιμένουν μιὰ ἀνταμοιβή. Γιὰ τοὺς πρώτους εἶναι ἀκατανόητη ἢ μὴ παρέμβαση τοῦ ὑπερλογικοῦ γιὰ μιὰ ἐπιλογὴ λογικὴ, γιὰ τοὺς ἄλλους ἡ ἐπιλογὴ γίνεται μόνη τῆς χωρὶς τῆ μεσολάβηση ἑνὸς μέσου ὑπερβατικοῦ. Ἡ ἰσορροπία δὲν ἔρχεται ἀπὸ τὴ Θεία Πρόνοια, ἀλλὰ μέσα ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ πράγματα. Ὁ σοφὸς στὶς δύσκολες στιγμὲς δὲ θὰ σηκώσῃ τὰ μάτια στὸν οὐρανὸ, ἀλλὰ θὰ περιμένῃ. Ἡ ὑπομονὴ κι ἡ ἀναμονὴ γίνονται ἡ ἀνώτερη μορφή τῆς εὐσέβειας πού ἀναζητᾷ τὸν Κανὸνα στὸ μέλλον. Ὁ χρόνος θὰ ξεκαθαρίσῃ τὸ βασικὸ ἀπὸ τὸ τυχαῖο. Ὁ Κανὸνας λοιπὸν ἀναζητιέται ἐδῶ στὸ μέλλον. Ἡ κοσμικὴ καὶ ἠθικὴ τάξη δὲν πραγματοποιεῖται πιά ἀναφερόμενη σὲ μιὰ θέληση πού κρίνει ἀνάμεσα ἀπὸ δυὸ πιθανότητες. Ἡ ὑπερβατικὴ δίνει τὴ θέση τῆς στὸ ἔμφυτο.

Ἔτσι ἡ ἑλληνικὴ σκέψη παίζει πάνω στὰ δυὸ ἐπίπεδα, τῆς ὑπερβατικότητας καὶ τοῦ ἔμφυτου, τοῦ κάθετου καὶ τοῦ ὀριζόντιου. Στους πρώτους φιλοσόφους καὶ στὸ Σοφοκλῆ ἐμφανίζεται ἰδιαίτερα ἡ δεύτερη ἀντίληψη κι ἡ ἐμπιστοσύνη τοῦ ἀνθρώπου στὸν ἑαυτό του. Στὸν τελευταῖο αὐτὸν ποτὲ γλώσσα πῶ ἀρμονικὴ δὲν ἀπόδωσε πῶ βαθὺ ἀνθρώπινο πόνο. Ἡ πίστη τοῦ ἀνθρώπου στὸν ἑαυτό του ξεπηδάει. Ὅ,τι στους προγενέστερους ποιητὲς ἦταν ἀναφορὰ σὲ ὑπερανθρώπινες ἀξίες, γίνεται σ' αὐτὸν μὲ τὴν ἀνάμνηση, τὴν ἐλπίδα, τὴν ἐπιμονὴ καὶ τὴ μοναχικὴ συγκέντρωση χρονικὴ σχέση ἐσωτερικοποίησης. Δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ συντριβῆ ἢ νὰ σωθῆ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὸν οὐρανὸ· ἀρκεῖ νὰ τὸν ἀφήσουν νὰ ζήσῃ. Τὸ ὑπερβατικὸ εἶναι τὸ μέλλον κι ἡ ὑπομονὴ ἢ κύρια ἀνθρώπινη ἀρετὴ. Ἔτσι ὁ τυφλὸς Οἰδίποδας διαδέχεται τὸν βλέποντα, ἡ χαρούμενη Ἡλέκτρα τὴν Ἡλέκτρα τὴν ἀπελπισμένη, ὁ εἰλικρινὴς Νεοπτόλεμος τὸν ψεύτη, ὁ νηφάλιος Αἴας τὸν τρελλό. Ἡ ἐπιμονὴ τοῦ ἐγὼ τους παίρνει τὴ θέση τοῦ Κανόνα.

Στὸν Ἡρόδοτο τὸ Θεῖο παρουσιάζεται λιγώτερο σὰ μιὰ προσωπικὴ θέληση, παρὰ σὰ νόμος ἰσότητας, πού τοῦ ἀρέσει νὰ ταπεινώνῃ ὅ,τι σηκώνεται. Ἡ θέση τοῦ Θουκυδίδη μοιάζει πολὺ μ' αὐτὴ τοῦ Εὐριπίδη, γιὰ τὸν ὁποῖον ἡ θέληση τοῦ Θεοῦ ἐκδηλώνεται κατὰ τρόπο ἀνεξήγητο κι ἀπρόβλεπτο. Ὁ Σωκράτης τέλος προσπαθεῖ νὰ συνδέσῃ σὲ μιὰ σχέση ἐξάρτησης τὴ γῆ μὲ τὸν οὐρανὸ, τὸν ἄνθρωπο μὲ τὴν ἀξία καὶ στὴν κορυφὴ τοῦ σύμπαντος θέτει τὴν τελικὴ αἰτία μὲ τὸ ὄνομα τῆς Θείας Πρόνοιας.

Τελειώνοντας διαπιστώνουμε πὼς οἱ θρησκευτικὲς ἀντιλήψεις ἐξελίσσονται σημαντικὰ ἀπὸ τὸν 9ον ὡς τὸν 4ον αἰῶνα π.Χ. Στὸν Ὅμηρο καὶ τοὺς πρώτους ποιητὲς τὸ Θεῖο καὶ τ' ἀνθρώπινο, παρ' ὅλο πού κατέχουν διαφορετικὰ ἐπίπεδα, διαθέτουν μιὰ κοινὴ ἐνδιάμεση ζώνη, ὅπου συναντιοῦνται ἐλεύθερα. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ κατώτερος ἀδελφὸς τοῦ Θεοῦ κι ὁ Θεὸς ἀνώτερος ἄνθρωπος.

Μὲ τὸν Ἡράκλειτο καὶ τὸν Σοφοκλῆ ὁ δυαδισμὸς ἀνάμεσα στὴ γῆ καὶ τὸν οὐρανὸ τονίζεται περισσότερο· ἡ ἀδελφικότητα δίνει τὴ θέση τῆς στὴν ἀντίθεση. Ὁ ἄνθρωπος καταλαβαίνει ὅτι οἱ δυνατότητές του εἶναι περιορισμένες καὶ γι' αὐτὸ ἡ ἀναμονὴ κι ἡ ἐλπίδα χωρὶς κατανόηση τῶν βουλῶν τοῦ θεοῦ γίνεται ἡ κυρίαρχη λέξη.

Στὸν Εὐριπίδη καὶ Θουκυδίδη οἱ ἐπεμβάσεις τοῦ Θεοῦ, εἴτε εἶναι εὐεργετικὲς εἴτε καταστρεπτικὲς, ἔχουν ἕνα χαρακτῆρα ἄλογο, πού εἶναι ἀδύνατο νὰ κατανοη-

θῆ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο. Τελικὰ ὁ Σωκράτης διατηρώντας, ὅπως εἶπαμε, τὸν διαχωρισμὸ οὐρανοῦ καὶ γῆς, θείας θέλησης καὶ ἀνθρώπινης δυνατότητας, τὸν ὑπερπηδᾷ μὲ τὸ δράμα τῆς Θείας Πρόνοιας.

Αὐτὲς εἶναι μερικὲς ἀπὸ τὶς κυριώτερες σκέψεις τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ Κόσμου πάνω στὸ μυστήριό αὐτὸ ποῦ λέγεται «ἄνθρωπος» καὶ στίς σχέσεις του μὲ τὸ Θεό.

Παρακαλοῦμε νὰ διαβασθοῦν στὸ ἀρθρο τῆς κ. Γ. Παπακωστούλα τὰ ἀκόλουθα (1ο μέρος, τεῦχος 12).

- σελ. 296. 1) στὸν τίτλο... Ἑλλήνων ἀντὶ ἀνθρώπων, στ. 2.
2) ὀνομάσθηκε ἀντὶ ὀνομάσθηκε, στ. 8.
- σελ. 297. 3) Schaerer ἀντὶ Schaera, ὑποσ. 1, ὅπως καὶ homme ἀντὶ hommo.
4) στοὺς μύθους » τοὺς μύθους στ. 36.
- σελ. 298. 5) ὑποσημείωση: Ἀγαμέμνονα: ἀντὶ Ἀγαμέμνονα: μνονα.
6) ὑποσημείωση: τοῦ ἀνθρώπου θὰ τό... ἀντὶ τοῦ ἀνθρώπου. Θά...
7) ὀρισμένων ἀντὶ ὀρισμένων στ. 4.
8) Οἰδίποδας ἀντὶ Οἰδίπους στ. 29.
- σελ. 300. 9) νὰ διπλασιάσῃ ἀντὶ νὰ διαπλάσῃ στ. 7.
- σελ. 301. 10) Αἰγίσθος ἀντὶ Αἰγισός στ. 4.
11) Εὐμενίδες ἀντὶ Εὐμενίδης στ. 19.
12) ὁ ἄνθρωπος ἔχει κλιθῆ ἀπὸ τὸ Θεὸ νὰ... ἀντὶ ὁ ἄνθρωπος ἔχει κλιθῆ ἀπὸ τὸν στὸ νὰ... στ. 20.
- σελ. 303. 13) τὸν παροτρύνει ἀντὶ τὸν παροτρύνῃ στ. 9.
14) πράξης ἀντὶ πράξεως στ. 19.
15) Ὀρέστης ἀντὶ Ὀρέστης στ. 46.